

MAGDALENA KOŁBUC

ZASTOSOWANIE ZASADY KOLEGIALNOŚCI W KANONICZNYM PROCESIE SPORNYM I W POLSKIEJ PROCEDURZE CYWILNEJ

Wśród procesów prowadzonych w sądownictwie kościelnym istotne miejsce zajmują procesy małżeńskie, z których najpopularniejsze są procesy o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Żądają się one wieloma zasadami, które wynikają z celu i natury kościelnego prawa procesowego i które zobowiązują do przyjęcia określonego sposobu postępowania¹. Wśród nich istotne miejsce zajmuje zasada kolegialności, stanowiąca dyrektywę, w myśl której sprawa rozpatrywana jest przez sąd składający się z kilku sędziów. Daje to gwarancję wydania obiektywnego rozstrzygnięcia, a także niezawisłości sędziego zarówno w stosunku do stron procesowych, jak i całego materiału dowodowego. Podobnie jak w przypadku kanonicznego procesu spornego, zasada ta zajmuje bardzo ważne miejsce w polskiej procedurze cywilnej, w której została zakwalifikowana do naczelných zasad wymiaru sprawiedliwości².

Mgr MAŁGORZATA KOŁBUC – doktorantka Katedry Kościelnego Prawa Procesowego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ M. G r e s z a t a, *Zasada kolegialności w procesie o nieważność małżeństwa w świetle Instrukcji „Dignitas Connubii”*, [w:] *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku. III Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2008, s. 63.

² T. M i s i u k - J o d ł o w s k a, [w:] J. J o d ł o w s k i, Z. R e s i c h, J. L a p i e r r e, T. M i s i u k - J o d ł o w s k a, K. W e i t z, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2007, s. 115.

1. TEORIA ZASADY PRAWA

Pojęcie *zasada* wywodzi się od łacińskiego słowa *principium*, które z kolei pochodzi od słowa *princeps*, oznaczającego między innymi: pierwszy, założyciel, twórca, pan, panujący, przywódca, najważniejszy³. Na określenie słowa *principium* należy wskazać trzy płaszczyzny znaczeniowe, które wpływają na różne sposoby definiowania pojęcia *zasady*. Pierwsza płaszczyzna znaczeniowa skupia się wokół pojęcia pierwotności, twórczości czegoś, stąd można rozumieć *principium* w prawie jako wstępne założenie, które zostało przygotowane i rozstrzygnięte jeszcze przed dokonaniem redakcji tekstu. Drugie znaczenie skoncentrowane jest wokół pojęcia relacji wyższości, w czym chodzi o panowanie zasady nad wszystkimi innymi normami, nad całym tekstem. Natomiast trzecia płaszczyzna odnosi się do pojęcia jednoznaczności i krótkości; chodzi tu o to, aby zasada była łatwa do zastosowania i zapamiętania⁴.

Źródłem wszystkich zasad, zarówno obowiązujących na gruncie kanonicznego procesu spornego, jak i w polskim prawie procesowym, jest prawo rzymskie, które początkowo przedstawiało zasady prawne w postaci łacińskich paremii, czyli sentencji prawniczych określających sposoby postępowania w przypadku zaistnienia sporu⁵. Prawo rzymskie dało również początki zasady kolegialności, która przejawiała się w funkcjonowaniu tzw. sądów centumwiralnych (dosłownie: sąd stu mężów), sądów decemwiralnych (sądy składające się z dziesięciu osób) i sądów rekuperatorów (sądy, w których skład wchodziło od trzech do jedenastu sędziów, najczęściej jednak orzekały one w składzie trzy lub pięcioosobowym)⁶.

Zasady prawa są to ogólne wytyczne wskazujące na to, jakie działania należy podjąć w danych warunkach celem osiągnięcia zamierzonego celu społecznego. Zespół tych zasad tworzy ideologię prawną i polityczną, która przenika instytucje prawne i łączy w określony system całość norm praw-

³ J. S o n d e l, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 785-786.

⁴ A. D z i ę g a, *Zasada poszukiwania prawdy obiektywnej w procesie kanonicznym*, [w:] *Kościelne prawo procesowe. Prawo Rodzinne. Materiały i studia*, t. 4, red. A. Dziega, M. Greszata, P. Telusiewicz, Lublin 2007, s. 171.

⁵ A. D ę b i ń s k i, *Kościół i prawo rzymskie*, Lublin 2007, s. 124.

⁶ A. D ę b i ń s k i, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2003, s. 96-97.

nych⁷. Termin „zasada prawa” ma różnorodne znaczenia, które odnaleźć można nie tylko w literaturze prawniczej. Można go pojmować jako normy szczególnego rodzaju, dyrektywy określające sposoby postępowania, idee prawne czy klauzule generalne. Każde z tych określeń jest właściwe, jednak najpowszechniejsze jest rozumienie zasady prawa jako pewnej szczególnej więzi treściowej, mającej na celu uporządkowanie norm tworzących system prawny⁸.

Zasady procesowe określają wzorce, na podstawie których opiera się dany system prawny⁹. *Sensu stricto* przez zasady procesowe należy rozumieć normy, które wynikają z obowiązujących przepisów prawnych bądź z zespołu norm wynikających z przepisów kodeksowych¹⁰.

E. Waśkowski wyróżnił podstawowe zasady procesu cywilnego i zakwalifikował do nich następujące: dyspozycyjność, równość stron, formalizm procesowy, kierownictwo sędziego, kontradiktoryjność, inicjatywa stron i sądu, bezpośredniość, koncentracja materiału procesowego, ocena dowodów, ustność, pisemność, jawność, jednoosobowość, kolegialność, system instancyjny, zasada dwóch instancji, sprawdzanie legalności orzeczeń¹¹. W innych opracowaniach traktujących o zasadach prawa odnajdujemy podobny podział, jednakże zasady te są często określane jako naczelne. Niekiedy można się spotkać z podziałem tychże naczelnych zasad postępowania cywilnego na zasady naczelne wymiaru sprawiedliwości i zasady naczelne postępowania cywilnego jako takiego¹². W kanonicznym procesie spornym nie odnajdujemy podobnego podziału zasad procesowych, jednak nie budzi wątpliwości fakt, iż zasady te obowiązują na gruncie prawa kanonicznego i zajmują równie ważne miejsce jak w procesie cywilnym. Stąd też wydaje się zasadne skonkretyzowanie tych zasad w procesie kanonicznym ze względu na ich rolę i znaczenie dla tego procesu.

⁷ W. B e r u t o w i c z, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1978, s. 227.

⁸ G r e s z a t a, *Zasada kolegialności w procesie o nieważność małżeństwa w świetle Instrukcji „Dignitas connubii”*, s. 71.

⁹ Tamże, s. 71.

¹⁰ P. W i l i Ń s k i, P. G ó r e c k i, *Zasada prawdy, a zasada prawa do obrony*, [w:] *Zasada prawdy materialnej*, red. Z. Sobolewski, G. Artymiak, Kraków: Zakamycze 2006, s. 43.

¹¹ E. W a ś k o w s k i, *Podręcznik procesu cywilnego*, Wilno 1932, s. 79-133.

¹² W. B r o n i e w i c z, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2006, s. 52.

2. POJĘCIE TRYBUNAŁU KOLEGIALNEGO

Podstawowym pojęciem, od którego należy rozpocząć rozważania na temat zasady kolegialności w procesie kanonicznym, jest pojęcie „trybunału kolegialnego”. Trybunał może być rozumiany w dwojakim znaczeniu: jako miejsce wykonywania władzy sądowniczej bądź też jako podmioty wykonujące tę władzę, to jest osoby (lub osobę), którym zostało powierzone rozpatrzenie i rozstrzygnięcie spornej sprawy¹³. Zasadniczo trybunał składa się z dwóch osób – sędziego i notariusza, jednakże w praktyce sędzia, sprawując swój urząd, współpracuje z wieloma osobami, wykonującymi różne funkcje¹⁴. Można wyróżnić różne stopnie i rodzaje trybunałów, biorąc pod uwagę kryteria konkretyzujące te trybunały. Dla niniejszego artykułu zasadnicze znaczenie ma podział trybunałów – ze względu na skład osobowy – na trybunały jednoosobowe (*tribunalia unipersonalia*) i trybunały kolegialne (*tribunalia collegialia*)¹⁵. Trybunał jednoosobowy tworzy tylko jeden sędzia (*iudex unicus*), może nim być wikariusz sądowy bądź pomocniczy wikariusz sądowy, a niekiedy także sędzia delegowany¹⁶. Do rozpoznania i rozstrzygnięcia sprawy zasadniczo wystarcza trybunał składający się z jednego sędziego, jednak niekiedy konieczne jest współdziałanie większej liczby sędziów, celem uniknięcia nierzetelnego i subiektywnego patrzenia na sprawę. Dlatego też w procesie kanonicznym niektóre kategorie spraw zostały zarezerwowane trybunałowi składającemu się z większej liczby sędziów¹⁷. Kolegium sądzące, składające się z trzech lub większej liczby sędziów diecezjalnych, którzy swoje zadania wykonują w imieniu biskupa na mocy zwyczajnej władzy sądenia, określa się zatem mianem trybunału kolegialnego¹⁸. Odrzucając przeciwny zwyczaj, trybunałowi kolegialnemu składającemu się z trzech sędziów są zarezerwowane następujące rodzaje spraw: sprawy sporne węzła święceń oraz węzła małżeńskiego, sprawy karne o przestępstwa, które mogą pociągać za sobą karę wydalenia ze stanu duchownego,

¹³ T. P a w l u k, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Dobra doczesne Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, t. IV, Olsztyn 1990, s. 180.

¹⁴ P a w l u k, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, s. 180.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, s. 191.

¹⁷ Tamże, s. 192-193.

¹⁸ T. P i e r o n e k, *Kościelne prawo procesowe*, cz. 7, [w:] *Prawo kanoniczne w okresie odnowy posoborowej*, t. 2, red. E. Szafrowski, Warszawa 1979, s. 456-457.

a także o wymierzenie bądź deklarację ekskomuniki¹⁹. W wyżej wymienionych przypadkach wydanie orzeczenia przez trybunał kolegialny złożony z innej liczby sędziów powodowałoby jego nieważność²⁰. Sędziowie w trybunale kolegialnym wydają wyrok kolegialnie, co oznacza, iż wszyscy jego członkowie zebrani na posiedzeniu czynią to jednogłośnie lub absolutną większością głosów²¹. W wyjątkowych sytuacjach, gdy biskup diecezjalny stwierdzi, że wymaga tego dobro uczestników postępowania lub dobro Kościoła, w sprawach większej wagi bądź trudniejszych, może on zlecić rozpatrzenie danej sprawy przez trybunał kolegialny złożony z trzech lub pięciu sędziów²².

3. KOMPETENCJE TRYBUNAŁU KOLEGIALNEGO

Kompetencje trybunału kolegiального zostały szczegółowo określone w Instrukcji procesowej *Dignitas connubii*. Zawiera ona wyliczenie zadań, jakie zostały powierzone kolegium, czyli sędziom tworzącym trybunał kolegialny w sprawach o nieważność małżeństwa²³. Istotą tych kompetencji jest to, iż polegają one na współtworzeniu wskazanych w nich działań przez wszystkich sędziów wchodzących w skład kolegium sędziowskiego w określonej sprawie w takiej formie, aby razem stanowiły akty kolegialne²⁴.

Pierwszą kompetencją trybunału kolegiального wskazaną w Instrukcji *Dignitas connubii* jest rozstrzygnięcie sprawy głównej. Chodzi tutaj o wydanie decyzji ostatecznej, kończącej sprawę, w której owe kolegium przewodniczy. Oznacza to zatem, iż kolegium nie może uchylać się od rozstrzygnięcia dotyczącego pytania, które zostało postawione w formule wątpliwości²⁵.

¹⁹ CIC c. 1425 § 1; DC art. 30 § 1.

²⁰ CIC c. 1622; DC art. 272. Zob. G r e s z a t a, *Iudicium cum principiis*, s. 311.

²¹ J. K r u k o w s k i, *Sądy w ogólności*, cz. I, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V: *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań: Pallottinum 2007, s. 42; CIC c. 1426 § 1; DC art. 31.

²² CIC c. 1425 § 2; DC art. 30 § 2.

²³ R. S z t y c h m i l e r, *Forum właściwe i organizacja trybunałów kościelnych w świetle Instrukcji „Dignitas Connubii”*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas Connubii”. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku. II Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006, s. 46-47.

²⁴ G r e s z a t a, *Iudicium cum principiis*, s. 314.

²⁵ DC, art. 45 1°; G r e s z a t a, *Iudicium cum principiis*, s. 315.

Drugą kompetencją trybunału jest wypowiedzenie się na temat zarzutu niewłaściwości²⁶. W przypadku zgłoszenia takiego zarzutu sprawa powinna być rozpatrzona właśnie przez kolegium²⁷. Z zarzutem przeciwko właściwości sędziego mamy do czynienia, kiedy same strony procesowe bądź obrońca wężła czy rzecznik sprawiedliwości, jeśli występuje on w sprawie, zgłoszą sprawę incydentalną, której przedmiotem jest względny lub absolutny brak kompetencji sędziego do rozstrzygnięcia sprawy głównej²⁸. Taką sprawę wпадkową rozpatruje trybunał kolegialny, z wyjątkiem spraw określonych przez prawo, które mogą być powierzone sędziemu jednoosobowemu²⁹. Kolegium, w przypadku zgłoszenia zarzutu niewłaściwości względnej, może uznać się za kompetentne, wówczas jego decyzja nie dopuszcza wniesienia apelacji, możliwe jest jednak wniesienie skargi na nieważność wyroku bądź prośby o przywrócenie do stanu poprzedniego³⁰. Może także uznać się za niewłaściwe do przeprowadzenia danej sprawy, wtedy stronie uważającej się za pokrzywdzoną przysługuje możliwość odwołania się do trybunału apelacyjnego w ciągu piętnastu użytecznych dni³¹.

Kolejne uprawnienie przysługujące kolegium to rozpatrzenie skierowanego do niego rekursu przeciwko odrzuceniu skargi powodowej³². Rekurs jest najczęściej stosowanym przez strony środkiem w przypadku odrzucenia skargi powodowej³³. Strona poszkodowana może go wnieść w ciągu dziesięciu użytecznych dni, liczonych od momentu powiadomienia strony o odrzuceniu skargi³⁴. Kodeks Prawa Kanonicznego stanowi, iż w przypadku odrzucenia skargi przez sędziego jednoosobowego rekurs wnosi się do sądu apelacyjnego, podobnie jest w przypadku odrzucenia skargi przez kolegium. W przypadku zaś odrzucenia skargi przez przewodniczącego kolegium sędziowskiego rekurs należy wnieść do tegoż kolegium³⁵. Rozstrzygnięcie rekursu powinno na-

²⁶ DC, art. 45 2°.

²⁷ DC, art. 78§ 1.

²⁸ W. K i w i o r, *Zasady działania sądów. Tytuł III, [w:] Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 139-140; zob. DC, art. 8-10.

²⁹ Zob. DC, art. 30 § 3; K i w i o r, *Zasady działania sądów*, s. 139-140.

³⁰ DC, art. 78 § 2; K i w i o r, *Zasady działania sądów*, s. 139-140.

³¹ DC, art. 78 § 3; K r u k o w s k i, *Sądy w ogólności*, s. 84.

³² DC, art. 45 3°.

³³ G r e s z a t a, *Iudicium cum principiis*, s. 318.

³⁴ CIC c. 1509 § 1-2; K i w i o r, *Przedmiot „Restitutio in integrum” w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983r. oraz w orzecznictwie trybunałów apostołskich w latach 1984-1995*, Warszawa 2001, s. 315.

³⁵ CIC c. 1505 § 4; zob. K i w i o r, *Przedmiot Restitutio in integrum*, s. 315.

stąpić jak najszybciej (*expeditissime*)³⁶. Oznacza to, że podjęta decyzja nie może być przedmiotem apelacji³⁷.

Czwartą kompetencję trybunału stanowi rozpatrzenie rekursu od dekretu przewodniczącego bądź ponensa, w którym została ustalona formuła wątpliwości³⁸. Dekret sędziego ustalający formułę wątpliwości powinien być podany stronom do wiadomości, ponieważ to właśnie same strony, jako osoby zainteresowane sprawą, powinny być powiadomione o przedmiocie i zakresie sporu. Ma to istotne znaczenie dla sprawy, gdyż strona niepowiadomiona o treści dekretu może w terminie dziesięciu dni odwołać się do kolegium celem zmienienia dekretu³⁹.

Do uprawnień kolegium należy także rozpatrzenie wniosku strony o dopuszczenie odrzuconego dowodu. Powinno być to dokonane jak najszybciej⁴⁰. W związku z tym, iż kolegium powinno wydać decyzję w sprawie odrzuconego dowodu *expeditissime*, nie jest możliwe odwołanie się od takiej decyzji. Ewentualnie możliwe jest wniesienie sprawy dotyczącej odrzuconego dowodu jeszcze raz wraz z apelacją⁴¹. Bardzo istotne jest, aby strona która prosi o dopuszczenie odrzuconego dowodu, przedstawiła stosowną argumentację na potwierdzenie swoich racji⁴².

Do kompetencji trybunału kolegiального należy również rozstrzyganie spraw wypadkowych⁴³, przez które należy rozumieć sprawę wiążącą się ze sprawą główną. Zasadniczo powinna być ona rozpatrzona przed sprawą główną⁴⁴. Wnosi się ją pisemnie lub ustnie, ze wskazaniem jej związku ze sprawą główną, do sędziego bądź kolegium, przed którym rozpatrywana jest sprawa główna⁴⁵. W przypadku, gdy sprawa główna jest rozpatrywana przez jed-

³⁶ CIC c. 1505 § 4; zob. DC, art. 124 § 1; H. S t a w n i a k, *Wprowadzenie sprawy. Tytuł V*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 191-192.

³⁷ CIC c. 1629 5°; S t a w n i a k, *Wprowadzenie sprawy*, s. 191-192.

³⁸ DC, art. 45 4°.

³⁹ DC, art. 135 § 4; zob. S t a w n i a k, *Wprowadzenie sprawy*, s. 205-207.

⁴⁰ DC, art. 45 5°.

⁴¹ DC, art. 158 § 1; zob. R o z k r u t, *Dowody. Tytuł VII*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 234-235.

⁴² G r e s z a t a, *Iudicium cum principiis*, s. 318.

⁴³ DC, art. 45 6°.

⁴⁴ M. G r e s z a t a, *Kanoniczne procesy małżeńskie. Pomoc dla studentów*, Lublin 2007, s. 196-197.

⁴⁵ CIC c. 1588; zob. A. D z i ę g a, *Tytuł VIII. Sprawy wypadkowe*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 299.

nego sędziego, wówczas i sprawa wпадkowa jest przez niego rozstrzygana⁴⁶. Jeśli w toku procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa pojawi się jakaś sprawa wпадkowa, wówczas sędziowie tworzący kolegium powinni podjąć decyzję wspólnie, a zatem kolegialnie⁴⁷.

Do kolegium należy ustalenie, z ważnych powodów, czasu na opublikowanie wyroku po upływie jednego miesiąca⁴⁸. Opublikowanie wyroku powinno być dokonane najpóźniej w ciągu miesiąca od jego wydania, jednakże kolegium może wyznaczyć inny termin⁴⁹. Podstawy wyroku muszą być jasne dla każdego sędziego już przy samym podejmowaniu decyzji rozstrzygającej i muszą być przez nich dostarczone. Stąd dalsze opracowywanie wyroku ogranicza się jedynie do zredagowania jego treści⁵⁰. Przyczyną uzasadniająca wyznaczenie dłuższego terminu na publikację wyroku może być na przykład potrzeba przygotowania bardziej wyczerpującego uzasadnienia wyroku, jakie może mieć miejsce przy sprawie zawitej⁵¹.

Wśród kompetencji należących do kolegium sędziowskiego wymienionych w Instrukcji *Dignitas connubii* znajduje się także nałożenie w razie konieczności zakazu zawierania nowego małżeństwa⁵². Powinno być to uczynione w wyroku⁵³. Obowiązek nałożenia na stronę zakazu zawierania nowego małżeństwa odnosi się do przypadku absolutnej niemocy płciowej oraz utrwalonej niezdolności do zawarcia małżeństwa. Wyrok taki powinien zawierać zakaz zawierania nowego małżeństwa bez potrzeby konsultowania się z sądem, który go wydał⁵⁴. Ponadto obowiązek nałożenia na stronę zakazu zawierania nowego małżeństwa ma miejsce także z powodu podstępnego wprowadzenia w błąd⁵⁵ i symulacji konsensu małżeńskiego⁵⁶. W tej sytuacji na trybunale ciąży obowiązek, biorąc pod uwagę wszelkie okoliczności sprawy, postanowić, czy dołączyć do wyroku zakaz zawierania ponow-

⁴⁶ DC, art. 227; D z i ę g a, *Sprawy wпадkowe*, s. 305-306.

⁴⁷ G r e s z a t a, *Iudicium cum principiis*, s. 317.

⁴⁸ DC, art. 45 7°.

⁴⁹ DC art. 249 § 5; zob. W e n z, *Decyzja sędziego. Tytuł X, [w:] Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 332-335.

⁵⁰ W e n z, *Decyzja sędziego*, s. 332-335.

⁵¹ G r e s z a t a, *Iudicium cum principiis*, s. 319.

⁵² DC art. 45 8°.

⁵³ W e n z, *Decyzja sędziego*, s. 335-336.

⁵⁴ DC, art. 251 § 1; zob. W e n z, *Decyzja sędziego*, s. 336-338.

⁵⁵ CIC c. 1098; DC, art. 251 § 2.

⁵⁶ CIC c. 1101 § 1; DC, art. 251 § 2.

nego małżeństwa, bez konieczności uzyskania zgody Ordynariusza miejsca, w którym miałyby być zawarte nowe małżeństwo⁵⁷.

Do kolegium sędziowskiego należy także ustalenie kosztów sądowych i rozpatrzenie rekursu przeciwko orzeczeniom o kosztach i honorariach⁵⁸. Określenie kosztów procesu powinno być dokonane w wyroku⁵⁹. Orzeczenia odnoszące się do kosztów, wypłacenia honorariów i szkód nie wymagają oddzielnej apelacji. Strona może odwołać się do tego samego kolegium w ciągu piętnastu dni, aby dokonało ono zmiany ustalonej kwoty⁶⁰.

Kolejną kompetencją sędziów tworzących trybunał kolegialny jest poprawienie materialnych błędów w tekście wyroku⁶¹. Instrukcja *Dignitas connubii* zawiera szczegółowe wyliczenie sytuacji, w jakich może dojść do wystąpienia błędów w treści wyroku. Może to mieć miejsce w następujących przypadkach: przy przepisywaniu części rozstrzygającej bądź przy przytaczaniu faktów czy żądań stron, bądź też w przypadku, gdy nie zostało wskazane miejsce, dzień, miesiąc, rok, w którym został wydany wyrok, lub brak jest podpisów wszystkich sędziów lub jednego sędziego i notariusza⁶². W przypadku zaistnienia którejś z powyższych sytuacji wyrok winien być poprawiony bądź uzupełniony dekretem przez trybunał, który wydał wyrok⁶³.

Wśród zadań powierzonych kolegium w zakresie apelacji zostały wymienione także: niezwłoczne potwierdzenie swoim dekretem wyroku pierwszej instancji stwierdzającego nieważność małżeństwa bądź dopuszczenie sprawy w trybie zwyczajnym na nowym stopniu⁶⁴. Na poziomie apelacji powinno to być uczynione jak najszybciej w dekrete potwierdzającym wyrok pierwszej instancji stwierdzający nieważność małżeństwa. Natomiast jeśli trybunał kolegialny nie chce w apelacji potwierdzić wyroku sądu pierwszej instancji, wówczas powinno się tę sprawę przekazać do rozpatrzenia w trybie zwyczajnym na nowym stopniu⁶⁵.

⁵⁷ DC, art. 251 § 2.

⁵⁸ DC, art. 45 9°.

⁵⁹ DC, art. 250 4°; zob. W e n z, *Decyzja sędziego*, s. 335-336.

⁶⁰ DC, art. 303 § 2; M. G r e s z a t a, *Wydatki sądowe oraz bezpłatna obrona. Tytuł XV, [w:] Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 405-407.

⁶¹ DC, art. 45 10°.

⁶² DC, art. 260 § 1, art. 253 § 4; W e n z, *Decyzja sędziego*, s. 348-349.

⁶³ W e n z, *Decyzja sędziego*, s. 348-349.

⁶⁴ DC art. 45 11°.

⁶⁵ G r e s z a t a, *Iudicium cum principiis*, s. 320-321.

W ramach swoich kompetencji do kolegium należy rozpatrzenie kwestii nieważności wyroku⁶⁶. Skarga o nieważność wyroku ma na celu podważenie sentencji wyroku celem uzyskania deklaracji jej nieważności z powodu poważnych wad sentencji bądź niektórych wad procesowych⁶⁷. Skargę o nieważność rozpatruje trybunał, który wydał zaskarżony wyrok. Jeśli jednak strona obawia się, iż może on być stronniczy w swojej decyzji, może zwrócić się, aby w jego miejsce dano inny skład trybunału⁶⁸. Trybunał, przed którym była rozpatrywana dana sprawa, rozpatruje skargę o nieważność wyroku w formie zarzutu lub może to uczynić z urzędu⁶⁹. Również kolegium może z urzędu poprawić bądź odwołać wyrok wydany przez siebie, chyba że w tym samym czasie została zgłoszona apelacja razem ze skargą na nieważność wyroku bądź też nastąpiła sanacja nieważności wskutek upływu czasu⁷⁰. Do trybunału kolegiального należy orzeczenie o nieważności decyzji, która została wydana przez trybunał kolegialny⁷¹.

Poza wyżej wymienionymi kompetencjami kolegium ma także uprawnienia w zakresie wydawania innych aktów procesowych, które samo sobie zarezerwowało bądź które zostały mu przekazane na przykład przez przewodniczącego lub audytora⁷².

4. KOMPETENCJE PRZEWODNICZĄCEGO KOLEGIUM

Instrukcja *Dignitas connubii* oprócz kompetencji trybunału kolegiального zawiera także szczegółowe wyliczenie kompetencji przewodniczącego, które choć na pozór wydają się pozostawać w sprzeczności z zadaniami kolegium, to w rzeczywistości wzajemnie się z nimi uzupełniają i odgrywają zasadniczą rolę przy ustalaniu znaczenia zasady kolegialności w procesie. Należą do nich: wyznaczenie ponensa (relatora) i w razie konieczności zastąpienie go

⁶⁶ DC art. 45 12°.

⁶⁷ J. G r e ś l i k o w s k i, *Co po rozwodzie? Duszpasterze i wierni świeccy wobec małżeństw niesakramentalnych i kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Częstochowa 2005, s. 268.

⁶⁸ DC, art. 274 § 1; CIC c. 1624; zob. M. G r e s z a t a, *Podważenie wyroku. Tytuł XII*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, s. 368-370.

⁶⁹ DC, art. 275; G r e s z a t a, *Podważenie wyroku*, s. 370.

⁷⁰ DC art. 276 § 2; G r e s z a t a, *Podważenie wyroku*, s. 370-372.

⁷¹ DC art. 277 § 2; G r e s z a t a, *Podważenie wyroku*, s. 372-373.

⁷² DC art. 45 13°; R. S z t y c h m i l e r, *Trybunały. Tytuł II*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, s. 91.

innym⁷³, wyznaczenie audytora, bądź ze słusznej przyczyny delegowanie *ad actum* osoby właściwej do przesłuchania stron lub świadków⁷⁴, dopuszczenie bądź wyznaczenie kuratora⁷⁵, powołanie biegłych, jak również – jeśli wymaga tego sytuacja – przyjęcie relacji wykonanych już przez innych biegłych⁷⁶, sprawowanie nadzoru nad współpracownikami sądu⁷⁷, rozpatrywanie zarzutów skierowanych przeciwko obrońcy węzła, promotorowi sprawiedliwości lub innym pracownikom trybunału⁷⁸, przyjęcie lub odrzucenie skargi powodowej, a także wezwanie do sądu strony pozwanej⁷⁹, natychmiastowa notyfikacja dekretu wezwania do sądu, a w przypadku, gdy wymaga tego konieczność – aby strony i obrońca węzła zostali wezwani nowym dekretem⁸⁰. Ponadto do przewodniczącego kolegium sędziowskiego należy także: wydanie postanowienia o nieujawnianiu stronie pozwanej skargi przed złożeniem przez nią zeznania sądowego⁸¹, zaproponowanie i ustalenie sformułowania jednej lub kilku wątpliwości⁸², zarządzenie i przeprowadzenie instrukcji sprawy⁸³, zadeklarowanie nieobecności strony pozwanej, jak również troska o to, aby przystąpiła ona do udziału w procesie⁸⁴, ogłoszenie umorzenia instancji lub przyjęcie jej zrzeczenia⁸⁵, rozstrzygnięcie sprawy wpadkowej po uprzednim otrzymaniu takiego upoważnienia od kolegium sędziowskiego⁸⁶. Do obowiązków przewodniczącego należy – w razie niemożności podpisania wyroku przez sędziego z powodu śmierci, poważnej choroby bądź innej przeszkody – wyjaśnienie sprawy i dołączenie do pisma decyzji wydanej w dniu posiedzenia składu kolegium – jako kopię autentyczną części rozstrzygającej, podpisaną przez tego sędziego⁸⁷. Katalog kompetencji przewodniczącego zawiera także: wyznaczenie terminu sesji kolegium celem roz-

⁷³ DC, art. 46 § 2 1°.

⁷⁴ DC, art. 46 § 2 2°.

⁷⁵ DC, art. 46 § 2 5°.

⁷⁶ DC, art. 46 § 2 15°.

⁷⁷ DC, art. 46 § 2 4°.

⁷⁸ DC, art. 46 § 2 3°.

⁷⁹ DC, art. 46 § 2 7°.

⁸⁰ DC, art. 46 § 2 8°.

⁸¹ DC, art. 46 § 2 9°.

⁸² DC, art. 46 § 2 10°.

⁸³ DC, art. 46 § 2 11°.

⁸⁴ DC, art. 46 § 2 12°.

⁸⁵ DC, art. 46 § 2 14°.

⁸⁶ DC, art. 46 § 2 17°.

⁸⁷ DC, art. 46 § 2 20°; DC, art. 255.

strzygnięcia sprawy i kierowanie dyskusją nad sprawą⁸⁸, przyznanie prawa skorzystania z bezpłatnej pomocy sądowej⁸⁹, wydanie dekretu przekazującego obrońcy węzła akta sprawy⁹⁰, wydawanie innych aktów procesowych niezarezerwowanych dla kolegium⁹¹.

Wcześniej przedstawione kompetencje przyznane trybunałowi kolegialnemu i jego przewodniczącemu, które znajdują swoje odzwierciedlenie w Instrukcji procesowej *Dignitas Connubii*, odgrywają istotne znaczenie dla kanonicznego procesu spornego. Nie byłoby bowiem możliwości jego przeprowadzenia bez uwzględnienia poszczególnych funkcji pełnionych przez kolegium i jego przewodniczącego. Po przeanalizowaniu poszczególnych kompetencji omówionych w *Instrukcji* rodzi się pytanie, czy wszystkie one znajdują swoje odzwierciedlenie na gruncie Księgi VII Kodeksu Prawa Kanonicznego – i odwrotnie: czy Kodeks nie wymienia jeszcze innych kompetencji, które należałoby umieścić w katalogu zadań przynależnych kolegium i jego przewodniczącemu.

5. ZASADA KOLEGIALNOŚCI NA GRUNCIE POLSKIEJ PROCEDURY CYWILNEJ

Zasada kolegialności, jako dyrektywa, w myśl której sprawa rozpatrywana jest w składzie kilkuosobowym, znajduje swoje zastosowanie także w polskiej procedurze cywilnej i wyraża się w konieczności rozpatrzenia i rozstrzygnięcia niektórych spraw przez powiększony skład orzekający. Możemy wyróżnić skład: jednego sędziego i dwóch ławników bądź trzech sędziów zawodowych. Inaczej sprawa wygląda w przypadku rozpatrywania spraw przez Sąd Najwyższy, który orzeka – w zależności od okoliczności – w składzie trzech lub siedmiu sędziów, całej izby, połączonych izb bądź w pełnym składzie Sądu Najwyższego⁹².

Skład sądu w postępowaniu cywilnym zależy nie tylko od rzędu i instancji danego sądu, ale także od rodzaju posiedzenia⁹³. W pierwszej instancji sprawy rozpatrywane są przez sąd składający się z jednego sędziego, o ile przepis

⁸⁸ DC, art. 46 § 2 19°.

⁸⁹ DC, art. 46 § 2 22°.

⁹⁰ DC, art. 46 § 2 21°.

⁹¹ DC, art. 46 § 2 23°.

⁹² T. Misiuk - Jodłowska, [w:] Jodłowski, Resich, Lapierre, Misiuk - Jodłowska, Weitz, *Postępowanie cywilne*, s. 128-129.

⁹³ Broniewicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, s. 126.

szczególny nie stanowi inaczej⁹⁴. Ponadto skład jednoosobowy przewidziany jest także: w postępowaniu pojednawczym przed wniesieniem pozwu⁹⁵, przy przeprowadzeniu dowodu przez sędziego wyznaczonego⁹⁶, przy przeprowadzaniu czynności wyjaśniających w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych⁹⁷, w sprawach o nadanie tytułowi egzekucyjnemu tytułu wykonalności⁹⁸.

Udział ławników w postępowaniu cywilnym został znacznie ograniczony przede wszystkim ze względów praktycznych, jednakże nadal pełnią oni bardzo ważną rolę w sprawach, w których niezbędna jest znajomość stosunków społecznych, dlatego też w procesie w I instancji niektóre kategorie spraw zostały zarezerwowane składowi jednego sędziego i dwóch ławników. Należą do nich: sprawy z zakresu prawa pracy – o ustalenie istnienia, nawiązanie bądź wygaśnięcie stosunku pracy, o uznanie bezskuteczności wypowiedzenia stosunku pracy, o przywrócenie do pracy i przywrócenie poprzednich warunków pracy lub płacy, a także łącznie z nimi dochodzone roszczenia, sprawy o odszkodowanie w przypadku nieuzasadnionego bądź naruszającego przepisy wypowiedzenia lub rozwiązania stosunku pracy⁹⁹. Podobnie jest w przypadku naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu i o roszczenia z tym związane, a także w sprawach dotyczących odszkodowania lub zadośćuczynienia za stosowanie mobbingu¹⁰⁰. Skład jednego sędziego i dwóch ławników jest także przewidziany w sprawach ze stosunków rodzinnych, dotyczących rozwodu, separacji, rozwiązania przysposobienia i unieważnienia uznania dziecka¹⁰¹.

Ustawodawca wskazuje także na przypadki, w których rozpatrzenie i rozstrzygnięcie sprawy następuje w składzie trzech sędziów zawodowych. Należą do nich: sprawy rozpatrywane w drugiej instancji, niezależnie od rodzaju sądu i posiedzenia¹⁰², z wyjątkiem spraw prowadzonych w postępowaniu uprosz-

⁹⁴ KPC art. 47 § 1.

⁹⁵ KPC art. 185 § 2; H. D o l e c k i, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 2007, s. 79.

⁹⁶ KPC art. 235 i 239; D o l e c k i, *Postępowanie cywilne*, s. 79.

⁹⁷ KPC art. 468 § 3; D o l e c k i, *Postępowanie cywilne*, s. 79.

⁹⁸ KPC art. 782; D o l e c k i, *Postępowanie cywilne*, s. 79.

⁹⁹ KPC art. 47 § 2; zob. D o l e c k i, *Postępowanie cywilne*, s. 79.

¹⁰⁰ KPC art. 47 § 2; D o l e c k i, *Postępowanie cywilne*, s. 79.

¹⁰¹ KPC art. 47 § 2; D o l e c k i, *Postępowanie cywilne*, s. 79.

¹⁰² KPC art. 367 § 3; zob. P. C i o c h, J. N o w i Ń s k a, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2007, s. 49.

czonym¹⁰³, a także postanowień dowodowych na posiedzeniu niejawnym¹⁰⁴, sąd okręgowy na posiedzeniu niejawnym odmawia przyjęcia do rozpoznania sprawy przekazanej mu przez sąd rejonowy, sąd na posiedzeniu niejawnym rozstrzygający o wyłączeniu sędziego¹⁰⁵. Ponadto prezesowi sądu zostało przyznane szczególne uprawnienie do wyznaczenia trzyosobowego składu sędziowskiego w sprawach zawitych lub o charakterze precedensowym¹⁰⁶.

W postępowaniu nieprocesowym zasadą jest, że sprawy rozpatrywane są przez jednego sędziego, jednakże prawodawca wskazuje na pewne odstępstwa od tej zasady. Mianowicie chodzi o sprawy o ubezwłasnowolnienie, w których orzeka sąd okręgowy w składzie trzech sędziów zawodowych¹⁰⁷, a także sprawy o przysposobienie i o pozbawienie lub ograniczenie władzy rodzicielskiej, które są zarezerwowane jednemu sędziemu i dwóm ławnikom¹⁰⁸.

W postępowaniu przed Sądem Najwyższym także obowiązuje kolegialny charakter orzekania. Przejawia się to w postępowaniu kasacyjnym przy rozpoznawaniu skarg kasacyjnych, w którym bierze udział skład trzech sędziów zawodowych¹⁰⁹, a także przy rozpatrywaniu skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia¹¹⁰. Pozostałe czynności w postępowaniu kasacyjnym podejmowane są przez jednego sędziego; należą do nich między innymi przyjęcie lub odrzucenie skargi kasacyjnej do rozpoznania¹¹¹. Ponadto Sąd Najwyższy może rozstrzygnąć sprawę w powiększonym składzie ze względu na szczególne okoliczności. Może on rozpatrzeć sprawę w składzie siedmiu sędziów, w przypadku gdy rozpoznając środki odwoławcze zaistnieją poważne wątpliwości co do wykładni prawa¹¹², bądź w innym odpowiednim składzie, jeżeli w orzecznictwie sądów powszechnych,

¹⁰³ KPC art. 505¹⁰; C i o c h, N o w i ń s k a, *Postępowanie cywilne*, s. 49.

¹⁰⁴ C i o c h, N o w i ń s k a, *Postępowanie cywilne*, s. 49.

¹⁰⁵ Tamże.

¹⁰⁶ KPC art. 47 4; P. O s o w y, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2001, s. 74.

¹⁰⁷ KPC art. 544 § 1.

¹⁰⁸ KPC art. 509; C i o c h, N o w i ń s k a, *Postępowanie cywilne*, s. 49.

¹⁰⁹ KPC art. 398¹⁰; M i s i u k - J o d ł o w s k a, [w:] J o d ł o w s k i, R e s i c h, L a p i e r r e, M i s i u k - J o d ł o w s k a, W e i t z, *Postępowanie cywilne*, s. 162.

¹¹⁰ KPC 424¹²; M i s i u k - J o d ł o w s k a, [w:] J o d ł o w s k i, R e s i c h, L a p i e r r e, M i s i u k - J o d ł o w s k a, W e i t z, *Postępowanie cywilne*, s. 162.

¹¹¹ KPC art. 398¹⁰; M i s i u k - J o d ł o w s k a, [w:] J o d ł o w s k i, R e s i c h, L a p i e r r e, M i s i u k - J o d ł o w s k a, W e i t z, *Postępowanie cywilne*, s. 162.

¹¹² Art. 59 ustawy z dnia 23 listopada 2002 o Sądzie Najwyższym, Dz. U. 2002 r., nr 240, poz. 2052.

sądów wojskowych lub Sądu Najwyższego ujawnią się rozbieżności co do wykładni prawa¹¹³.

Podobnie jak w przypadku kanonicznego procesu spornego, w postępowaniu cywilnym zasada kolegalności pozostaje w ścisłym związku z zasadą kierownictwa sędziego, która stanowi odpowiednik zasady odpowiedzialności przewodniczącego za przebieg procesu kanonicznego. Do podstawowych funkcji wypełnianych przez przewodniczącego w toku postępowania cywilnego należą między innymi: zapoznawanie się z pismami procesowymi wnoszonymi do sądu; badanie, w jakim trybie sprawa winna być rozpoznana, i wydawanie zarządzeń w tym zakresie; badanie wartości przedmiotu sporu; wydawanie zarządzeń poza rozprawą, w szczególności tych mających na celu przygotowanie rozprawy; wyznaczanie, przedłużanie i skracanie terminów sądowych; a także podejmowanie stosownych czynności w przypadku zaginięcia lub zniszczenia akt sądowych¹¹⁴.

6. SKUTKI NIEWŁAŚCIWEGO SKŁADU SĄDU W POLSKIM POSTĘPOWANIU CYWILNYM

Podstawowym skutkiem rozstrzygnięcia sprawy przez niewłaściwy skład sądu jest nieważność postępowania¹¹⁵, którą sąd drugiej instancji i Sąd Najwyższy bierze pod uwagę z urzędu, zaś w przypadku, gdy w skład sądu wchodziła osoba nieuprawniona, a strona nie mogła domagać się jej wyłączenia przed uprawomocnieniem się wyroku – podstawę skargi o wznowienie postępowania¹¹⁶. Z niewłaściwym składem sądu mamy do czynienia w następujących sytuacjach: jeśli w składzie orzekającym brała udział osoba nie pełniąca funkcji ławnika lub sędziego; w przypadku, gdy w sprawie podlegającej rozpoznaniu przez skład kolegalny orzekał jeden sędzia lub gdy w sprawie podlegającej rozpoznaniu przez sąd jednoosobowo orzekał skład kolegalny; w przypadku, gdy charakter funkcji poszczególnych członków kolegium był niezgodny z przepisami prawa (na przykład jeden ławnik i dwóch sędziów, bądź trzech sędziów zawodowych w sprawie podlegającej rozpoznaniu przez jednego sędziego i dwóch ławników). Podobnie będzie

¹¹³ Art. 60 § 1 ustawy z dnia 23 listopada 2002 o Sądzie Najwyższym, Dz. U. 2002 r., nr 240, poz. 2052.

¹¹⁴ B r o n i e w i c z, *Postępowanie cywilne*, s. 111-112.

¹¹⁵ KPC art. 379 4°;

¹¹⁶ KPC art. 401 1°; B r o n i e w i c z, *Postępowanie cywilne*, s. 128.

w przypadku, gdy w komplecie orzekającym zasiadał sędzia bądź ławnik z innego sądu, oraz w sytuacji, gdy w składzie orzekającym przewodniczyłaby osoba nieuprawniona¹¹⁷.

6. UWAGI KOŃCOWE

Zasada kolegialności stanowi dyrektywę, w myśl której sędzia nie orzeka jednoosobowo, lecz w kolegium składającym się z kilku osób. Znajduje ona zastosowanie zarówno na gruncie kanonicznego procesu spornego, jak i polskiego prawa procesowego. W prawie kanonicznym niektóre kategorie spraw zostały powierzone większej liczbie sędziów, jak chociażby sprawy sporne węzła małżeńskiego, które są jednymi z najczęściej prowadzonych w sądownictwie kościelnym. Kolegialność w kanonicznym procesie spornym przejawia się w kompetencjach trybunału kolegialnego, które wzajemnie się uzupełniają i warunkują z zadaniami wypełnianymi przez przewodniczącego kolegium. W polskim postępowaniu cywilnym możemy wskazać na trzy zasadnicze składy orzekające, mianowicie: skład jednego sędziego zawodowego, jednego sędziego zawodowego i dwóch ławników oraz skład trzech sędziów zawodowych. Ponadto niektóre kategorie spraw mogą zostać przekazane pod rozpoznanie powiększonym składom sędziowskim, ze względu na szczególne okoliczności, takie jak na przykład zawichość sprawy bądź jej precedensowy charakter. Zasada kolegialności w postępowaniu cywilnym została zakwalifikowana do naczelných zasad procesowych i jako taką można ją traktować w kanonicznym procesie spornym¹¹⁸. Warunkuje ona bezstronność i niezawisłość sędziego, a jej naruszenie powoduje bezwzględną nieważność postępowania, którą sąd drugiej instancji bierze pod uwagę z urzędu.

¹¹⁷ Misiuk - Jodłowska, [w:] Jodłowski, Resich, Lapierre, Misiuk - Jodłowska, Weitz, *Postępowanie cywilne*, s. 162-163.

¹¹⁸ Kanoniści procesualiści nie wyodrębniają naczelných zasad procesowych. Kwestia ta może stanowić podstawę dalszych badań naukowych.

COLLEGIALITY PRINCIPLE IN A CANON LITIGATION
AND POLISH CIVIL PROCEDURE

S u m m a r y

The article discusses the special status enjoyed by the principle of collegiality, not only ecclesiastical procedural law but also in Polish civil procedure. Issues connected with the application of this principle in litigation are presented.

The idea of collegiality is realized if the cognizance and adjudication in litigation are conducted by several judges, which guarantees objective process and fair judgment. In a canon litigation, collegiality is manifested by the competences of the collegial tribunal and its chief judge which are conditional and complement each other, whereas in Polish civil procedure collegiality manifests itself in the obligation to hear certain cases by an increased composition.

In civil procedure, the principle of collegiality is one of cardinal legal principles. In litigation, a similar distinction is not found, but it is certain that these principles apply in canon law and enjoy special status in civil proceedings.

Translated by Tomasz Pałkowski

Słowa kluczowe: zasada kolegialności, proces kanoniczny, procedura cywilna.

Key words: principle of collegiality, canon process, civil procedure.